

הרב יצחק דביר

הגעלת כלים קרמיים

הקדמה

הימצאותם של כלים המוגדרים כ'קרמיים' במטבחים פרטיים ומוסדיים, נפוצה למדי בשנים האחרונות. ביניהם: סכינים קרמיות, סירים ומחבתות בציפוי קרמי (למניעת הידבקות המאכל) ועוד. את מרבית החומרים הקרמיים לא ידעו להפיק בימי קדם, ולכן לא קיימת התייחסות הלכתית כלפיהם, ויש צורך לדון האם ניתן להכשירם מטריפות או מחמץ לצורך הפסח, וכיצד יש לעשות זאת?

א. הגדרת חומר הגלם

השם 'קרמיקה' מוכר ככינוי לכלי חרס וחימר,² אך למעשה המדע מגדיר כ'קרמי' כל חומר מוצק וקשיח, שמתגבש באמצעות חום, ומקורו מתערובת שאינה שייכת למשפחת המתכות או למשפחה האורגנית (תוצרי צומח וחי). רוב החומרים הקרמיים מופקים ממינרלים שונים, המרכזיים שבהם: סילקה³ המשמשת לזכוכית ולציפויי סירים, זירקוניה המשמשת להפקת סכיני מטבח חדים, טיטניום דו חמצני⁴ ואלומינה⁵ שמשמשים לציפויי כלי בישול ואפייה. הצרכן הפרטי בדרך כלל אינו יכול לדעת אלו מחומרי הגלם מרכיבים את הכלי שלפניו, ועליו להסתפק בהצהרת היצרן שהוא 'קרמי', לפיכך נבקש לבחון את מעמדם של כלל חומרי הגלם הקרמיים כאחד (פרט לחרס וזכוכית, שלהם התייחסות מפורשת בהלכה). את המינרלים שמהם מייצרים את הכלים הקרמיים ניתן להפיק ממחצבים שונים, אך מקורם המרכזי הוא חול הים, מאזורים שבהם החול עשיר במינרלים אלו. בשיטות שונות מופרדים המינרלים מן החול, ובאמצעות דחיסה בחום יוצרים מהם כלי חזק. המינרלים המעורבים בחול מיוחסים על ידי המדע לסלעים עשירים במינרלים שברבות השנים נשחקו ובלו, גרגיריהם נסחפו בים ושקעו בחול שבתחתיתו במשך שנים רבות. במבט פשוט, לאור תיאור זה, ניתן להציע לדמות את דינו של החומר הקרמי לשלשה חומרים אחרים שלהם קיימת התייחסות הלכתית:

(א) כלי זכוכית - חול הים הינו גם המקור המרכזי להפקת ה'סילקה' שממנה מייצרים את הזכוכית. לכן במבט ראשון נראה כי יש לדמות את דינם של החומרים הקרמיים לזכוכית

1. תודתי נתונה לד"ר רות ספז, ראש היחידה לכימיה במכללת עזריאלי, בה נעזרתי לקבלת הידע המציאותי שעליו מבוסס מאמר זה.
2. מקורה של המילה 'קרמיקה' מהמילה היוונית keramos שפירושה קדירות חימר.
3. מכונה גם 'קוורץ' ובשמה המדעי 'דו תחמוצת הסיליקון'.
4. המופק מהמינרל 'אילמינט'.
5. בשמה המדעי 'תחמוצת האלומיניום', מופקת בעיקר מהמינרל 'בוקסיט'.

(למרות שמבחינה מדעית הם אינם חומרים זהים), זאת בפרט לאור דמיון החיצוני, והיותם חלקים וללא נקבוביות.⁶ נוסף שמבחינה מדעית חול הים מקורו בסלעים שהתפרקו ובלו במהלך השנים, כך שמקורם זהה. בדינם של כלי זכוכית נחלקו הפוסקים, לדעת ה'שלחן ערוך' כלי זכוכית אינם בולעים כלל, ולכן גם אם נעשה בהם שימוש בעייתי הם אינם זקוקים להכשרה, מנגד, הרמ"א סובר שכלי זכוכית בולעים, אך אין אפשרות להכשירם.⁷

(ב) כלי חרס - כלי החרס שייכים אף הם למשפחת הכלים הקרמיים, ומקורם דומה: אלו מיצרים מן האדמה ואלו מן החול. במדע מקובל שגם האדמה היא תוצר פירוק של סלעים, וממילא קיים דמיון מובהק בין הכלים הקרמיים לכלי החרס. אם נקבל השוואה זו נקבע שהגעלה אינה מועילה לכלים הקרמיים משום שהטעם אינו נפלט מהם במלואו.⁸ עם זאת, במבט פשוט נראה כי הסיבה שלא ניתן להגעיל כלי חרס היא בשל הנקבוביות הרבות המצויות בהם, אולם כלים קרמיים עוברים תהליך דחיסה שאינו מותיר בהם נקבוביות, וממילא קשה להשוות ביניהם.

(ג) כלי אבן - כאמור, המדע מייחס את מקורם של המינרלים המעורבים בחול לסלעים שהתפוררו, ואם כן יש מקום להשוות את דינם לכלי אבן. ה'שלחן ערוך'⁹ פסק שדינם של כלי אבן דומה למתכת וניתן להגעילם, אך לגבי כלי העשוי מסגסוגת של אבנים נחלקו הפוסקים: בספר 'יד יהודה'¹⁰ כתב שדינם של כלים אלו ככלי חרס ואין אפשרות להגעילם, וכך גם דעת רבי נתן נטע סג"ל לנדא.¹¹ אך ב'תבואות שור'¹² כתב שכלים אלו נחשבים ככלי אבן שניתן להגעילם, ויש שהורו להגעילם ג' פעמים כדי לצאת מידי ספק.¹³ ניתן לסכם שהניסיון לזהות את דינו של הכלי לפי מקור החומר מעמיד אותנו בפני קונפליקט מובנה, שכן אם נבקש להתייחס למקור המדעי של הגרידים, מן הסלעים, יהיה עלינו להתייחס כך גם לכלי חרס ולכלי זכוכית, העשויים מחול ומאדמה שגם אותם מייחס המדע מייחס לפירוק של סלעים,¹⁴ אך מבחינה הלכתית דיניהם אינם שווים, ולכן עלינו לברר האם מקור חומר הגלם הוא אכן המדד לקביעת דיני ההגעלה?

ב. השפעת מקור חומר הגלם על דין ההגעלה

בפרשיית כלי מדין, בעת שמנתה התורה את הכלים החייבים בהגעלה, הוזכרו רק כלי

6. במקורם, כלים קרמיים מתאפיינים דווקא בצפיפות חומר נמוכה ובשל כך נקבוביות רבה (וזו הסיבה לחומרה הרבה בבליעת כלי חרס), אולם שיטה ייחודית הקרויה 'לחיצה איזוסטטית חמה' (HIP) מאפשרת לשפר את צפיפות החומר וחוזקו.

7. שו"ע ורמ"א, או"ח סי' תנא סעי' כו.

8. שו"ע, או"ח סי' תנא סעי' א.

9. שו"ע, או"ח סי' תנא סעי' ח.

10. יד יהודה, יו"ד סי' סט פירוש הארוך ס"ק פא בפסקה האחרונה.

11. ספר כמו השחר, אות ה ס"ק ב.

12. תבואות שור, סי' נג.

13. שו"ת בית יצחק, מפתחות יו"ד סי' קמו; שו"ת מחנה חיים, ח"ב יו"ד סי' כז.

14. הדברים קשים במיוחד לסוברים שסגסוגת כלי אבן דינה אינו כחרס.

מתכת למיניהם, הראשונים נחלקו מה דינם של כלי זכוכית. לדעת הראב"ה¹⁵, כלי זכוכית אינו בולע משום 'דשיעי ולא בלע'. מאידך לדעת רבנו יחיאל יש להתייחס לכלי זכוכית ככלי חרס 'הואיל ותחילת ברייתו מן החול'.¹⁶ מאופי הנימוקים שנאמרו במחלוקת זו ניכר שביסודה עומדת מחלוקת מהותית בדיני הגעלה: לדעת הראב"ה דיני ההגעלה נקבעים על פי היכולת המעשית של הכלי לבלוע ולפלוט, ומנגד לדעת רבנו יחיאל דיני הגעלה נקבעים לפי מקור החומר שממנו עשוי הכלי. נראה שבמחלוקת זו נחלקו ה'שלחן ערוך' והרמ"א¹⁷ למעשה, לדעת ה'שלחן ערוך' שפותר את כלי הזכוכית מהגעלה, יש להתייחס רק לחוזקו של הכלי וצפיפותו, ובנידונו יש לפטור גם את הכלים הקרמיים מהגעלה לאור חוזקם וצפיפותם. ולדעת הרמ"א, דינם נקבע לפי מקור החומר שמרכיב אותם, וממילא כפי שכלי הזכוכית המופקים מן החול מוגדרים ככלי חרס, כך יש לנהוג גם בכלים קרמיים. אלא שלמעשה קשה להכריע בוודאות שלדעת הרמ"א לא יהיה אפשר להכשיר כלים קרמיים מכמה סיבות: (1) גם אם הדין נקבע על פי מקור החומר של הכלי, ייתכן שמקורו מוגדר כאבן ולא כחרס (כמובא לעיל). (2) יש מהפוסקים שהבינו שהרמ"א לא הכריע כדעת רבנו ירוחם, אלא כתב את דבריו כחומרא לעניין פסח משום שחשש שכלי הזכוכית בולעים ופולטים מעט,¹⁸ או שהיה מנהג בכלי זכוכית להחמיר,¹⁹ או שחשש שמא יתחלפו כלי הזכוכית בכלים אחרים,²⁰ או שחשש שהם עלולים להישבר בחום ההגעלה,²¹ וממילא, בכלים קרמיים שחששות אלו אינם קיימים, גם הרמ"א יתיר להגעים. בתשובה לשאלה בנושא זה השיב הרב יעקב אריאל שיש לבחון את דינם של הכלים הקרמיים לפי אופיים, ואם הם חלקים, חזקים ואינם דומים בבליעתם לכלי חרס (שצפיפותו נמוכה) - ניתן להגעים.

ג. היחס לכלים ממקורות חדשים

גם אם נניח שהכלים הקרמיים אינם מוגדרים ככלי חרס, עלינו לברר האם ניתן להגעים.

15. ראב"ה, פסחים ס' תסד. וכן כתבו: שו"ת הרשב"א, ח"א ס' רלג; רבנו תם בתוס', עבודה זרה לג ע"ב ד"ה קוניא; אגודה, עבודה זרה כ; רבנו ירוחם, נתיב ח"ב; ספר המכתם, פסחים ל ע"ב; ר"ן, פסחים ל ע"ב ועוד.
16. מרדכי, עבודה זרה תקכו. וכן כתבו: שיבולי הלקט, ס' רז; ריטב"א, פסחים ל ע"ב בשם הרא"ה; איסור והיתר הארוך, ס' נח סעי' נ.
17. שו"ע, או"ח ס' תנא סעי' כו.
18. כנסת הגדולה, יו"ד ס' קכא ס"ק כה; מנחת יעקב, על תורת-חטאת כלל פה אות יב (ואולי הקל דווקא בין נסך דקיל טפי); משבצות זהב, ס' תנא ס"ק לא; במשבצות זהב, יו"ד ס' קה ס"ק א, כתב ש'המיקל בהפסד מרובה לא הפסיד; שרידי אש, ח"א ס' מה; שו"ת שואל ומשיב, ח"ב ס' צא; חלקת יעקב ס' מד; תשובות והנהגות, ח"א ס' תלב. אך מנגד ראה שו"ת ציץ אליעזר, ח"ח ס' כ, שכתב שמנהג האשכנזים להחמיר בזה.
19. הגרי"ש אלישיב, קובץ תשובות, ח"ג ס' פא.
20. שדי חמד, אסיפת דינים מערכה ה אות כא.
21. ציץ אליעזר, ח"ט ס' כו בשם הגרצ"פ פרנק; סידור פסח כהלכתו, ח"א עמ' צט בשם הגרי"ש אלישיב, וכן דעת הרב אליקים לבנון. אך יש שמשמע מדבריהם שטעם חומרת הרמ"א שאי אפשר להכשיר את הכלים הוא שכלי זכוכית הם ככלי חרס, ואם כן אף כלים אלו אסורים. כן מבואר מהגר"א שם, וכן הפשט בהבנת המשנה ברורה, שם ס"ק קנד, וכן הביא בספר הגעלת כלים, פי"ג הערה שנו בשם שבט הלוי.

שאלה זו קשורה בנאמר בפרשיית כלי מדין שבה מוזכרים רק כלי מתכות. יש שראו בדיני ההגעלה חידוש ש'אין לך בו אלא חידוש', ולכן סברו שכלים מחומרים אחרים שלא הוזכרו בפסוקים כלל אינם בולעים,²² או שהם בולעים ולא מועילה להם הגעלה.²³ מנגד יש שהחילו את דיני ההגעלה גם על כלים מחומרים שלא הוזכרו בתורה (כלי עץ וגללים,²⁴ וכלי אבן²⁵), ומכך משמע שהם ראו בפסוקי התורה כלל מנחה לכל סוגי הכלים (פרט לחרס היוצא מן הכלל). למעשה, ה'שלחן ערוך'²⁶ פסק שהגעלה מועילה גם לכלי עץ ואבן, והרמ"א הוסיף גם את כלי העצם. יש מן האחרונים שהמשיכו קו הלכתי זה, והתירו את ההגעלה גם לכלי עור,²⁷ וכתב ה'פרי מגדים'²⁸ שהכלל הקובע הוא: 'כל הכלים לבד מחרס נותרים בהגעלה'. אך מנגד, ב'אגרות משה'²⁹ כתב שאין להגעיל אלא חומרים שהוזכרו בפסוקים, ובכלים מחומרים חדשים יש לחשוש שמא דינם כחרס שאין הטעם נפלט מהם בהגעלה. למחלוקת זו כמה ביטויים בפוסקים: **כלי פלסטיק** - יש שחששו שמא הגעלה אינה מועילה לחומר הפלסטיק,³⁰ אך אחרונים רבים התירו להגעיל כלי פלסטיק, משום שאינם כחרס.³¹ **כלי פירקס ודורלקס** - יש שחששו שמא מוסיפים לכלים אלו מינרלים שונים ודינם ככלי חרס,³² אך פוסקים רבים התירו להגעילם.³³ בשתי הסוגיות הללו, הדעה המקובלת מתירה את הגעלת הכלים, וממילא, אם נניח שהכלים הקרמיים אינם מוגדרים כחרס - הגעלתם תהיה מותרת.

ד. היחס לתוספים

בכלים בעלי ציפוי קרמי מעורבים לעיתים חומרים נוספים, ביניהם גם גרניט המופק מסלעים טחונים, שכאמור נחלקו הפוסקים אם ניתן להגעילו. חומרים אלו מהווים בדרך כלל מיעוט מן הכלי ונועדו לחיזוקו, הפוסקים נחלקו כיצד יש להתייחס למציאות זו: ב'דרכי תשובה'³⁴ הביא את דעתם של כמה אחרונים הסוברים שדינו של הכלי נקבע על

22. רבנו יחיאל, מרדכי פסחים תקפב.

23. כן כתב לעניין כלי אבן, הטור, סי' תנא בשם רב האי גאון, והריטב"א, פסחים ל ע"ב בשם הרי"ף, והשלטי גיבורים, פסחים ח ע"ב בשם רב נהילאי. אך אין הכרח שדעה זו סוברת שכל כלי שלא הוזכר בפסוק אין אפשרות להגעילו, אלא שהבינו שבאופן מעשי כלי האבנים דומים לחרס. וצ"ע.

24. רי"ף, פסחים ח ע"ב.

25. רמב"ם, הל' חמץ ומצה פ"ה הכ"ג-הכ"ד.

26. שו"ע, או"ח סי' תנא סעי' ח.

27. ב"ח, יו"ד סי' קלה; פרי מגדים, או"ח סי' תנא משבצות זהב ס"ק לא; כף החיים, סי' תנא ס"ק קכו.

28. פרי מגדים, או"ח סי' תנא משבצות זהב ס"ק לא.

29. שו"ת אגרות משה, או"ח ח"ב סי' צב.

30. סידור פסח כהלכתו, פ"ט כה בשם הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ (וצ"ע מדעת הגרי"ש אלישיב לעניין פיירקס לעיל), ושו"ת להורות נתן, ח"ו סי' סט.

31. שו"ת מנחת יצחק, ח"ג סי' סז (כשאין לחשוש שמא יחוס עליו); שו"ת ציץ אליעזר, ח"ד סי' ו; חזון עובדיה, פסח הגעלה ז; שו"ת שרידי אש, ח"ב סי' קס; שו"ת אור לציון, ח"ג סי' יג; הגר"מ אליהו הלכות חגים, פ"ה סעי' פו.

32. הגר"מ אליהו הלכות חגים, פ"ה סעי' נב (צ"ע מדוע התיר הגעלת כלי פלסטיק ואסר הגעלה זו).

33. שו"ת אור לציון, ח"ה סי' מ שאלה א; קובץ תשובות לגרי"ש אלישיב, ח"ג סי' פא.

34. דרכי תשובה, יו"ד סי' קכא סוף ס"ק כ.

פי רוב החומר המרכיב אותו, וכך כתב גם בספר 'תבואות שמש'³⁵ לדבריהם יש להתייחס לדינו של חומר הגלם המרכזי בלבד. אך המהרש"ם³⁶ חלק על כך, וכתב שבתערובת של חומרים שונים יש לחשוש לחומר מבין החומרים המעורבים. כדבריו נקטו גם ה'ציץ אליעזר'³⁷ והגר"מ אליהו³⁸ נוסף ונציין, שגם לשיטה המחמירה, יש מקום להקל בהכשרת כלים אלו, משום ששיעור החומרים המעורבים בדרך כלל מועט, ואף אם נחשוש שהמאכל נבלע בהם - כמות קטנה כזו תתבטל בשישים בכל חימום עתידי על גבי הכיריים³⁹. סברה זו אינה מתירה את השימוש בפסח שבו החמץ אסור ב'משהו'.

ה. הכשרת כלי חרס בליבון קל

עד כה נטינו לומר שהכלים הקרמיים אינם מוגדרים ככלי חרס, אך בהיעדר ראייה חותכת לשאלה זו נבקש לבחון מה משמעותה של הכרעה שלפיה יוגדרו הכלים הללו ככלי חרס. 'התורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דופיו לעולם'⁴⁰ זו הסיבה שקבעו חכמים שאין דרך להכשיר כלי חרס על ידי הגעלה. אלא שבגמרא נאמר במפורש שתנור של חרס שליבנוהו הוכשר לשימוש. הגמרא מסבירה⁴¹ שגם כלי חרס ניתן להכשיר על ידי ליבון, אלא שחכמים שללו הכשרה זו לכלי חרס מחשש שבעל הכלי לא ילבנו כשיעור הדרוש משום שהוא עלול להתבקע מן החום, אך לגבי תנור מכיוון שאין חשש שיתבקע - הליבון מועיל להכשרתו. לאור זאת, גם אם נניח שדינם של הכלים הקרמיים ככלי חרס, יש לבחון את אפשרות הכשרתם בליבון. למרות שנקודת ההתכה של החומרים הקרמיים גבוהה (2000-3000 מעלות), האפשרות להכשיר אותם בליבון חמור אינה קיימת, משום שחימום יתר עלול לגרום להם להתרחב, והם עלולים להיפגע בטמפרטורות שעולות על 260 מעלות (תלוי בחומר). אלא שבהלכה קיים סוג נוסף של ליבון: 'ליבון קל'. ליבון זה מועיל להכשרת כלי חמץ וכלים ששימשו לבשר וחלב שלא על גבי האש⁴², והוא אינו דורש הגעה לטמפרטורות גבוהות במיוחד. עלינו לברר האם ניתן להכשיר כלי חרס בליבון קל? ההסבר הפשוט לכך שהליבון מועיל להכשרת כלי חרס, הוא משום שרק

35. שו"ת תבואות שמש, סי' צב.

36. שו"ת מהרש"ם, ח"א סי' נג.

37. שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט סי' כו.

38. הלכות חגים, פ"ה סעי' נב. צריך עיון כיצד יתיישבו דבריו עם דברי הבן איש חי בשו"ת רב פעלים, ח"ג או"ח סי' כח, שדחה סברה דומה, וכתב 'דודאי יש לומר לא ארז"ל חרס אינו יוצא מדופיו בהגעלה אלא רק אם כולו עפר אדומה, אבל אם מעורב בו זכוכית יוצא מדופיו בהגעלה'.

39. אף שיש כאן 'ביטול איסור לכתחילה', יש לסמוך על דעת הרשב"א, שנפסקה בשו"ע, י"ד סי' צט סעי' ז, שאיסור זה אינו חל כאשר בכל בישול עתידי יהיה פי שישים כנגד האיסור הבלוע (ובכך החיים שם ס"ק עג הוכיח שכן דעת הרמ"א). אף שאחרונים רבים הסתייגו משימוש בהיתר זה למעשה, נראה שבנדון דידן בצירוף לשאר ההיתרים שהוזכרו במאמר זה - ניתן לסמוך על כך (וכפי שהורה בבית אדם, סי' מא לצרף את היתרו של הרשב"א להיתרים נוספים).

40. פסחים ל"ע"ב.

41. בהבנתה השנייה, שהיא בעצם חידשה את הגדר של 'דילמא חיים עליה', שכמותה בוודאי פסקו כל הפוסקים, וכן כתב המג"א, סי' תנא ס"ק ב.

42. רמ"א, או"ח סי' תנא סעי' ד.

פעולת ההגעה, שמפליטה את הטעם מדפנות הכלי, אינה אפשרית בכלי חרס שהטעם הבלוע בו 'אינו יוצא מידי דופיו לעולם', אך הליבון פועל לשריפת הטעם המצוי בתוך דפנות הכלי,⁴³ שריפה זו מתרחשת גם בכלי חרס ולכן ביכולתה להכשירו. לאור זאת, כדי לקבוע אם ניתן להכשיר כלי חרס בליבון קל עלינו לברר האם גם הוא שורף את הבלוע בדפנות הכלי, או שמא מטרתו לגרום לטעם המאכל להיפלט? שאלה זו נתונה במחלוקת אחרונים: לדעת ה'פרי מגדים',⁴⁴ ליבון קל 'אין שורף בפנים כי אם מפליט',⁴⁵ ולכן פסק שליבון קל איננו מועיל להכשרת כלי חרס,⁴⁶ וכן פסקו ב'יד יהודה',⁴⁷ שו"ת מהרש"ג,⁴⁸ שו"ת 'אמרי יושר'⁴⁹ ו'מסורת משה'.⁵⁰ אמנם, לדעת 'שלחן ערוך הרב',⁵¹ באופן כללי פעולת הליבון הקל מועילה מפני 'שאז בודאי נשרף כל החמץ הבלוע בתוכו', וכך גם דעת 'ערוך השלחן'⁵² ושו"ת 'בני בני'.⁵³ מדבריהם נראה שפעולת ליבון קל תועיל גם לכלי חרס ותשרוף את הבלוע בדפנותיהם, וכך כתבו ה'חתם סופר',⁵⁴ מהר"י אסאד⁵⁵ והגרש"ז אויערבך.⁵⁶ למעשה, מכך שרבים מתירים ליבון קל לכלי בן יומו,⁵⁷ וגם בתוך ימי הפסח,⁵⁸ אנו למדים שהפסיקה המקובלת סבורה כי ליבון קל שורף את הטעם הבלוע, ולכן גם בענייננו יש לנטות לדעות הסוברות שליבון קל מועיל גם לכלי חרס. נוסף, שלדעת חלק

43. כך הדעה המקובלת, ראה: פרי מגדים, או"ח סי' תנא אשל אברהם ס"ק ל; אגרות משה, יו"ד ח"א סי' ס; מקראי קדש, פסח ח"א פ ז. אכן יש שחלקו וסברו שליבון מפליט את הבלוע (ראה שו"ת מנחת יצחק, ח"ג סי' סו), וכן יש שסברו שההגעה גורמת לכלי המאכל בתוכו (ארחות חיים, חמץ סי' צה).
44. פרי מגדים, משבצות זהב או"ח סי' תנב ס"ק ד.
45. וכך פשט לשון המרדכי, עבודה זרה סי' תתס: 'ואותו ליבון מפליט יותר מההגעה', וכך גם פשט המשנה ברורה, סי' תנא ס"ק ל, שכתב שליבון קל 'מהני עכ"פ חמימותו לפלוט הבליעה כמו הגעה', אך ניתן לדחות את דיוק המילים ולומר שכוונתו לדין 'כבולעו כך פולטו'.
46. כך כתב בפרי מגדים, אשל אברהם או"ח סי' תסא ס"ק א. אכן, במשבצות זהב או"ח סי' תנא ס"ק ד, הסתפק אם להתיר כלי חרס שבלע כדי קליפה על ידי השבתו לתנור, שבליבון קל כל כך אינו חס עליו, אך שם (בס"ק לא) אסר זאת.
47. יד יהודה, יו"ד סי' צז פירוש הקצר אות יח. אלא שכתב שם שבדיעבד יש להקל.
48. שו"ת מהרש"ג, ח"ב סי' עז.
49. שו"ת אמרי יושר, ח"ב סי' קמד.
50. מסורת משה, ח"א יו"ד סי' לה.
51. שו"ע הרב, או"ח סי' תנא סעי' י.
52. ערוה"ש, או"ח סי' תנא סעי' ה.
53. שו"ת חתם סופר, ח"א סי' כו.
54. בשו"ת חתם סופר, ח"ב סי' קיג, התיר ליבון קל בכלי אמייל, אף שחשש שהם מוגדרים כחרס. ובדרכי תשובה, יו"ד סי' קכא ס"ק כ, הביא פוסקים נוספים שמשמע מדבריהם שהסכימו עם העיקרון שכתב החתם סופר (ויש שחלקו רק משום שחששו שגם ליבון קל יגרום לקלקול הכלי).
55. שו"ת יהודה יעלה, ח"א סי' קיג.
56. בהליכות שלמה (הגרש"ז אויערבך), פסח פ"ג דבר הלכה יט, כתב שבכלים הדורשים ליבון קל שמגיע ליד סולדת בלבד אין חשש שיחוס עליהם ולכן הוא מועיל גם בכלי חרס (וראה שם בדבר הלכה ד שנקט כדעה הסוברת שכל ליבון קל דינו ביד סולדת).
57. ראה ספר טבילת כלים, פ"ו סעי' טו, אכן בסידור פסח כהלכתו, פ"ה הערה 12 אסר זאת.
58. ספר טבילת כלים, פ"ז סעי' ז; פסקי תשובות, סי' תנב ב; הרב אבינר בהערות לקיצור שלחן ערוך, סי' קטז ס"ק טז. אמנם הפרי מגדים (סי' תנא משבצות זהב ס"ק ד) לשיטתו אסר לבצע ליבון קל בפסח, וכן כתב בסידור פסח כהלכתו, פ"ה סעי' ה ובספר הכשרות, הערה קל.

מהראשונים⁵⁹ ליבון קל שווה ערך לליבון חמור. לשיטות אלו אין ספק שהוא יועיל גם להכשרת כלי חרס. ה'שלחן ערוך' אמנם לא פסק כדעה זו,⁶⁰ אך יש שצירפו אותה במקום שיש ספק או מחלוקת האם כלי מסוים טעון ליבון, והתירו להכשירו בליבון קל.⁶¹ לאור זאת נראה שגם במקרה שלנו, כשלא ברור כלל שהכלי אכן מוגדר כחרס, ניתן לסמוך על הדעות המתירות.

1. כשהכלי אינו בן יומו

חכמים למדו שהטעם הבלוע בכלי נפגם לאחר שעברו 24 שעות מעת בליעתו, ומן התורה הוא כבר אינו אוסר. למרות זאת אסרו חכמים להשתמש בו ללא הגעלה. המסקנה המתבקשת מכך היא שהגעלת כלים שאינם בני יומן נדרשת רק מדרבנן, וממילא במקרה שיש ספק האם ניתן להגעיל כלי מסוים (כמו במקרה שבו אנו עוסקים) יש מקום להקל לאחר שכבר אינו בן יומו. על קביעה זו קשה, שהרי התורה⁶² עצמה הורתה לשבור כלי חרס שנבלע בו טעם מבשר קרבן חטאת, ומדוע לא די להמתין שיעברו 24 שעות? לכך ניתנו כמה תירוצים: (1) ראשונים רבים כתבו שאחר שחלה על הכלי חובת שבירה שוב לא פקעה ממנו,⁶³ לפי דבריהם דין זה קיים דווקא בעניין קדשים שם קיים חיוב לשבור את הכלי,⁶⁴ אך בעניינים אחרים חובת הגעלת כלי שאינו בן יומו היא מדרבנן בלבד. (2) יש שסברו שבישול בכלי שאינו בן יומו נאסר מן התורה, משום ביטול איסור לכתחילה,⁶⁵ או משום שהתורה אסרה את השימוש בכלי שאינו בן יומו למרות שטעמו פגום.⁶⁶ לפי התירוף האחרון, חובת ההגעלה חלה מן התורה גם על כלי שאינו בן יומו ואין להקל בו מספק. אלא שלמעשה שני הטעמים האמורים בו לא נפסקו להלכה, משום שה'שלחן

59. הגהות מיימוניות, הל' מאכלות אסורות פ"ז ה"ה.

60. שו"ע, או"ח סי' תנא סעי' ד.

61. הרמ"א, או"ח סי' תנא סעי' ד, כתב שיש להקל בליבון קל לגבי כל כלי ש'מחמירין ללבנו', ובסעי' יא שם התיר להכשיר מחבת בליבון קל, וכן בסעי' טז התיר ללבן את המדוכה בליבון קל. אמנם מדבריו בדרכי משה נראה שטעמו כדעת המרדכי, שליבון קל אינו תחליף לליבון חמור, אלא שחמץ נחשב 'היתרא בלע' ודי בו בהגעלה, וכך גם דעת המשנה ברורה (ס"ק ל). אך ערוך השלחן, או"ח סי' קכא סעי' טו, הביא את קולת הרמ"א גם לגבי מדוכה שבלעה איסור, וממילא משמע שהבין שהרמ"א סמך במקום מחלוקת על הסוברים שזהו רף הליבון הנדרש (ייתכן אמנם להבין שדין המדוכה קל יותר אך מדבריו בסעי' כב שם נראה שמדובר בהבנתו העקרונית).

62. ויקרא ו, כא.

63. תוס', עבודה זרה עו"א; רא"ש, עבודה זרה פ"ה סי' לו; תשובות ר"י הזקן, סי' פח.

64. וכן עולה גם מדברי הר"ן (עבודה זרה מ ע"א) שכתב שיש חובה לבער את הנותר שבלוע בכלי גם לאחר שאינו בן יומו, ולכן צריך לשבור את הכלי.

65. ראב"ן, עבודה זרה שיג; העיטור, שער ראשון הכשר הבשר ח"ד.

66. רמב"ן עבודה זרה סז ע"א בתירוף הראשון; ראב"ה, ח"ב פסחים סי' תסד; שו"ת רדב"ז, ח"ו ב' אלפים רה. שיטה זו מתחברת עם הסוברים שחיוב הגעלה הינו דין עצמי, ולא רק שיטה הלכתית למניעת פליטת טעם איסור, ראה: בדק הבית, בית ד שער א; וכתב הפרי מגדים, יו"ד שפתי דעת ס"ק צג, שכך נראה מדעת הסוברים שטעם כעיקר מדרבנן ולמרות זאת צוותה התורה להגעיל.

ערוך פסק שביטול איסור לכתחילה אסור רק מדרבנן,⁶⁷ וכן ששימוש בכלי שאינו בן יומו נאסר רק מדרבנן.⁶⁸ זו כנראה הסיבה שבמקורות רבים התייחסו לכלי שאינו בן יומו כמותר מן התורה,⁶⁹ והקלו באופן הכשרותו.⁷⁰ כדוגמה לכך ניתן להביא את דברי הרשב"א⁷¹ שהתיר להגעיל כלים לפי מיעוט תשמישם, משום שממילא אינם בני יומם ומדאורייתא אינם חייבים בהגעלה.

סיכום למעשה

נראה שיש להקל להגעיל את הכלים הקרמיים מכמה סיבות:⁷²

1. לפי השו"ע שקבע שכלי זכוכית אינם בולעים משום שהם חזקים וחלקים, נראה שהדבר נכון גם לגבי כלים אלו.
2. רבים הבינו שגם הרמ"א לא התייחס לכלי הזכוכית ככלי חרס לגמרי, למרות שמקורם מן החול, וגם לדעתו הגעלת כלים קרמיים שאינם רגישים לחום ואינם זהים לכלי זכוכית תהיה מותרת.
3. נטיית רוב הפוסקים שכלים מחומרים חדשים ניתן להכשיר בהגעלה, ואין לחשוש שהם זהים לכלי חרס.
4. גם אם נחשוש לסוברים שדיני הגעלת כלים נקבעים לפי מקור החומר, אין הכרח לחשוש שדינם של הכלים הקרמיים ככלי זכוכית, וייתכן שדינם ככלי אבן שיש שהתירו להגעילם גם כשמדובר באבנים טחונות.

כדי לצאת מידי ספק, לכתחילה יש להכשיר את הכלים כשאין בני יומם. ובמידת האפשר יש להעדיף לבצע את ההכשרה בליבון קל, שלדעת חלק מהפוסקים מועילה גם לכלי חרס, זאת על ידי הכנסה לתנור בחום גבוה כשהכלי ריק, או חימומו על האש

67. שו"ת נודע ביהודה, קמא יו"ד סי' כו: 'ולרוב הפוסקים הא דאסור לבטל לכתחלה הוא מדרבנן', וכן כתב ערוה"ש, יו"ד סי' צט סעי' כז.

68. שו"ע, יו"ד סי' קכב סעי' ב.

69. ראה למשל דגול מרבבה, יו"ד סי' קכא, שכתב שההלכה הקובעת להגעיל כלי הדרוש הגעלה לפני טבילתו, שייכת רק בכלי בן יומו, אבל כלי שאינו בן יומו 'מדאורייתא היתר גמור הוא'.

70. משנה ברורה, סי' תנא ס"ק לב (התיר במקום הפסד להכשיר בהגעלה כלי שמיעוט תשמישו באש, אם הוא אינו בן יומו), שם ס"ק נא (התיר הגעלת קדירה גדולה שלא על האש באמצעות אבנים אם אינה בת יומה), שם ס"ק עו (התיר לעשות ליבון קל לכלי עם טלאי כשאין בן יומו), דרכי תשובה, יו"ד סי' קכא ס"ק עד (בשם פוסקים רבים שהתירו להגעיל כלי חרס באופנים שונים כשאין בן יומו).

71. שו"ת הרשב"א, ח"א סי' שעב.

72. הנחת יסוד נוספת שלא מנינו כאן בפירוש היא העובדה הפשוטה שכלים אלו ככל הנראה לא יתנו טעם במאכל, משום שבליעתם ופליטתם אינן משמעותיות. למרות האמור ההלכה מתייחסת לכל הכלים כבולעים (כפי שהארכנו במאמר 'בליעת כלים בימינו' ספר כושרות א), אך זאת ככל הנראה כשמירה על מסגרת שקבעו חז"ל. נראה שהנקודות המנויות כאן מבססות את היתר הגעלת הכלים הקרמיים בתוך גבולות ההלכה המקובלים.

כשהוא ריק ופניו כלפי מטה⁷³ למשך כ-10 דקות. בסכינים קרמיים בעלי ידית פלסטיק לא ניתן לבצע ליבון קל, ויש מקום להתיר את הכשרתם בהגעלה לאחר שאינם בני יומם.

73. בכלי חרס הצריכו ליבון מתוכו, במקום שבלע, כמובא בשו"ע, או"ח סי' תנא סעי' ב. ואמנם במתכת התירו ללבנו מבחוץ מכיוון ש'חם מקצתו חם כולו', אך בתכונתם כלים קרמיים מוליכי חום גרועים בהרבה ממתכת, ולכן יש ללבנם במקום תשישם.